

Г.Ю Івакін, В.К. Козюба, О.В. Комар, О.В. Манігда

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЛЯНОК БІЛЯ ДЕСЯТИННОЇ ЦЕРКВИ 2008 р.¹

The paper presents a short description of the results of the research in 2008 at the area near Desyatynna Church. Several stages of functioning and rebuilding of the fosse of Old Kyiv hill-fort, which by the finds from the filling of the fortifications could be dated to the end of the 9th — the 10th c., were determined. Near the southern wall of the temple 2 pagan burials of the 10th c. were discovered, one of which contained 43 glass and cornelian beads.

Влітку—восени 2008 р. Архітектурно-археологічна експедиція ІА НАНУ разом із фахівцями з архітектурної археології давньоруської доби з Державного Ермітажу (Санкт-Петербург, Росія) та Інституту україністики НАНУ ім. І. Крип'якевича (Львів) продовжувала вивчення залишків Десятинної церкви X ст. та прилеглої до неї території. Головною з ділянок за межами безпосередньо архітектурної пам'ятки, безперечно, була та, де в попередні роки розпочали дослідження рову на Старокиївській горі.

Дослідження рову Київського городища. У сезоні 2008 р. на ділянці розкопу V біля північно-західного кута Десятинної церкви X ст. було завершено дослідження рову в квадратах 29—35 Б—Д (площа 84 м²), а також розпочато прирізку в квадратах 28 Б—Д, 25—27 Б—В (площа 30 м²). Роботи проводилися на загальній площі 114 м² (рис. 1).

2008 р. було завершено дослідження деревно-земляної конструкції на внутрішньому схилі рову. Підніжжя конструкції зафіксовано на материковій сходинці на глибині 4,7 м від сучасної поверхні. Нижній ярус становили короткі відрізки колод завтовшки до 0,3 м, покладені впоперек у ровик, заглиблений у сходинку на 0,15—0,2 м. У верхніх ярусах товщина

дерев'яних відрізків була значно меншою (від 0,05 до 0,2 м), а їх довжина зростала пропорційно до відхилення схилу рову. Всього простежено до двох десятків ярусів. Кожен з ярусів був пересипаний ґрунтом різної консистенції: у нижніх ярусах переважав материковий лес, вище зростала частка культурного шару. Матеріали із заповнення конструкцій дозволяють датувати їх спорудження другою половиною X ст. Призначення конструкції, найімовірніше, можна визначити як штучно зведену берму, що змінила попередню дерев'яну конструкцію, залишки якої зафіксовано у 2007 р. на схилі рову у вигляді двох вертикальних рядів пустот від колод.

Ще одну горизонтальну сходинку з ровиком простежено нижче по схилу рову, ближче до його центру. Дно ровика на цій сходинці зафіксовано на глибині 5,5 м від сучасної поверхні. Заповнення ровика залягає шарами, з численними замивними прошарками, перерізане найглибшою частиною рову (глибина 7,1 м від сучасної поверхні), що безперечно свідчить про кілька хронологічних етапів поглиблення рову. У верхній частині заповнення зафіксовано горизонт зі слідами пожежі — перепалені до червоного плями ґрунту, вуглини. Матеріали із заповнення нечисленні — фрагменти кісток та гончарного посуду кінця IX — першої половини X ст.

Штучний схил рову, утворений деревно-земляною конструкцією і підсипкою перед нею, та власне схил і дно найглибшої частини рову були перекриті шаром (потужність 0,1—0,3 м), насиченим вуглинами і попелом, кістками тварин та фрагментами гончарного посуду другої половини X ст., серед якого слід відзначити окремі фрагменти від двох імпортованих червоноглиняних високогорлих глеків та візантійсько-

¹ Повідомлення написано в межах виконання спільного проекту НАНУ—РГНФ «Десятинна церква — перша пам'ятка кам'яного зодчества Давньої Русі: історія, архітектура, археологія» № 07-01-91108a-26-07/Укр.

Рис. 1. Розчистка найглибшої частини давнього рову біля Десятинної церкви, 2008 р.

го полив'яного глека. В шарі також знайдено вироби та їх уламки із заліза, кістки і скла. Вище залягали потужні шари мішаного лесу та суглинку без замивних прошарків, що свідчить про одномоментне засипання рову, скоріш за все, шляхом згортання у рів земляного насипу валу, що відбулося за якийсь час до будівництва Десятинної церкви (рис. 2).

За результатами робіт 2008 р. з'ясовано, що рів Київського городища неодноразово зазнавав реконструкції. Найвагоміша з них відбулася у другій половині X ст., коли рів суттєво поглибили, а на спеціально підрізаному схилі збудували штучну деревно-земляну берму. Більш давній етап існування рову можна датувати в межах кінця IX — першої половини X ст. На жаль, питання існування рову у переддавньоруський час на цій конкретній ділянці не з'ясовано. Деревно-земляна конструкція у верхній частині схилу рову законсервувала культурний шар потужністю 0,15—0,2 м з включенням дрібних фрагментів ліпної кераміки та одиничних давньоруських гончарних. Материкова стіна схилу в цій частині щільно вкрита слідами коріння багаторічних рослин, що вказує на певний період його задернування. Не виключено, що саме ця частина могла зберегтися від найдавнішого рову переддавньоруського часу.

Оскільки дослідження прирізки у квадратах 28 Б—Д, 25-27 Б—В не було завершено до кінця польового сезону, з'ясування загальної ширини рову та вигляду його схилу з напольної сторони відкладено до наступного сезону.

Дослідження вздовж південної фасадної стіни церкви. Уздовж зовнішньої стіни південної галереї Десятинної церкви, на відстані 2 м від неї, біля квадрата 8 П-Х (навпроти другої—четвертої зі сходу пілястр фасаду) на ширину близько 1 м була досліджена ділянка площею понад 14 м². Значна її частина ніколи не розкопувалась, що дало змогу не тільки отримати стратиграфічний розріз завдовжки 14 м, але й дослідити характер культурних нашарувань часу, що передував будівництву храму.

У західній частині ділянки в плані та стратиграфічно прослідковано два перекопи, які, вочевидь, є розкопами Д.В. Мілеєва 1910 р. Один із них має ширину 3,0 м, інший простежений у розкопі 2008 р. на 2,6 м і виходить за його межі. Бровка між ними має ширину 0,4 м і збереглась майже на всю висоту (0,8 м), що простежено й на інших ділянках досліджень Д.В. Мілеєва.

На дослідженій ділянці виявлено два пізньосередньовічні поховання XVII—XVIII ст. Поховання 74а було розкопане ще Д.В. Мілеєвим, але *in situ* зафіксовано неповний контур домовини і частину кісток ніг. Інші кістки поховання були зрушені з місця; на багатьох з них збереглися зелені окисли металевого шитва, яким був прикрашений верхній одяг похованого від грудей до ніг. Глибина могильної ями близько 1,3 м від давньої поверхні. Поховання 75 орієнтоване на захід, тобто, було під значним кутом до осі храму. Воно залягало глибоко (до 2,3 м від денної поверхні) і в площу розкопу потрапило лише частково.

Навпроти південного входу до Десятинної церкви давньоруського часу в стратиграфічному розрізі зафіксовано невеликий потрощений блок кладки стіни 0,6 × 0,2 м, що складався з трьох рядів плінфи та двох шарів розчину між ними. Товщина плінфи і швів по 4 см. Цегла темно-помаранчевого кольору, рівна, добре випалена. Розчин темно-коричневого кольору. За всіма ознаками, цей блок можна датувати XI ст., він свідчить про ремонт або добудову галерей церкви у цей час.

Біля південно-східного кута павільйону, що стоїть над залишками храму, в стратиграфії на довжину до 4 м простежено шар цем'янки завтовшки 5—10 см, що містив значну кількість фрагментів фресок, який, найвірогідні-

ше, пов'язаний з руйнацією Десятинної церкви у 1240 р.

Товщина культурного шару давньоруського часу становить 0,6—0,8 м, і його більшість складають нашарування, утворені ще до будівництва церкви. Зафіксовано декілька стовпових ям з рештками трухлявої деревини. Відзначаємо також сегмент ями 2 (значна її частина була зрізана розкопом М.К. Каргера 1938 р.), дно, стіни і давня поверхня якої по периметру були вкриті товстим шаром горілої деревини. Можливо, цей об'єкт можна пов'язати з часом будівництва Десятинної церкви.

У культурному шарі ділянки знайдено уламки ліпної кераміки (скіфського та ранньосередньовічного часу) та вінця Х—ХІ ст. Трапився уламок кістяного видовженого дугоподібного предмета з двома отворами по центру (псалія?).

Характер нашарувань ділянки, розкопаної біля південної фасадної стіни церкви, свідчить про її належність до курганного могильника. У двох місцях на різних глибинах простежено на давній поверхні горілі плями (завбільшки 0,3—0,6 м) від вогнищ, від яких земля пропеклася до помаранчевого кольору. Зафіксовано кілька фрагментів рівчаків-заглиблень, які можна пов'язати з курганними ровиками, адже вони містять виразні сліди замулень. У культурному шарі траплялись дрібні уламки кальцинованих кісток.

Простежено рештки двох язичницьких поховань. У квадраті 8-Ф розкопано поховання 73 жінки віком 25—35 років (визначення О.Д. Козак), орієнтоване на схід. Розмір могильної ями 2,0 × 0,85 м, глибина від давньої поверхні 1,1 м. На шії був разок із 43 намистин (скляні та вісім сердолікових). Особливістю поховання є те, що над могилою прослідковано велику пляму пропеченого ґрунту завширшки 1,2 м, яка, ймовірно, була пов'язана з поховальним ритуалом. Аналогічні пропечені вуглясті плями над інгумаціями, на рівні давнього горизонту або на 0,1—0,2 м вище від

Рис. 2. Старокиївське городище. Стратиграфія нашарувань рову, 2008 р.

нього, зафіксовано у двох випадках при дослідженнях Десятинної церкви 2005—2006 рр.

Частково до площі розкопу (квадрат 8-Х) потрапило також ще одне поховання Х ст., орієнтоване на південний захід. Зафіксовано череп і плечові кістки. Поховання 76 належало чоловікові до 30 років і було заглиблене до материка на 1,25 м (2,9 м від сучасної поверхні). У верхній частині заповнення могили знайдено розвал денця кружального горщика середини — другої половини Х ст.

У двох випадках на згаданій ділянці зафіксовано ями з дрібними уламками ліпної кераміки і кісток тварин, що були перерізані курганними ровиками, які, можливо, належать до періоду, що передував курганному могильнику Х ст. на місці Десятинної церкви.

